

АРХЕОЛОГІЯ Й ДАВНЯ КУЛЬТУРА

УДК [902:008]+001.8

Бондарець О. В.

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ*

Творчий перегляд теоретичних засад археології з урахуванням досягнень інших обширів пізнання набуває дедалі більшої актуальності. Автор статті наголошує на важливості використання на сучасному етапі розвитку археологічних знань культурологічного підходу, методів і способів дослідження.

1. Культурологічна та соціологічна інтерпретація у структурі наукового аналізу в археології

Процедура наукового аналізу в археології та проблеми реконструктивних розробок на основі археологічних матеріалів постійно привертала увагу науковців.

Розглядаючи структуру археологічного пізнання, В. М. Массон підкреслює, що необхідно диференціювати різні види пояснень археологічних матеріалів, кожен з яких потребує специфічного підходу і відповідно методичних прийомів обробки та аналізу [1]. Він розглядає археологічну, соціологічну та культурологічну інтерпретації (схема 1). Археологічна інтерпретація є обов'язковим попереднім етапом для подальших соціологічних та культурологічних реконструкцій.

Працюючи над культурологічними реконструкціями в археології, В. М. Массон приділяє увагу, насамперед, феномену культури, динаміці та внутрішньому змісту процесу культурогенезу, культурному прогресу. На його думку, культурологічні аспекти мають велике значення в дослідженні за матеріалами археології процесу формування перших цивілізацій. Археологія може особливо яскраво розкрити речовий світ культури, саме тому дослідник наголошує на необхідності приділяти увагу предметній формі передачі соціального досвіду. Згідно з В. М. Мас-

соном археологічні матеріали є вибіркою реально існуючої раніше культури (в культурологічному розумінні цього терміна) в її предметно-продуктивному аспекті [2], а культурологічна інтерпретація - це, насамперед, реконструкція побуту та способу життя, тобто повсякденного життя, взятого в сукупності його різноманітних сфер (від трудової діяльності та участі в суспільно-політичному житті і до побуту та дозвілля) [3]. Автор підкреслює, що саме спосіб життя дає змогу вивчати загальні тенденції, включаючи й соціально-економічні, в їхній конкретній різноманітності.

До соціологічної археології В. М. Массон відносить питання реконструкції економічних, суспільних та ідеологічних структур давніх суспільств на основі археологічних матеріалів [4].

Пізнання суспільства, на погляд В. Ф. Генінга, є пізнанням системи у структурному зрізі (сукупності різних сфер соціальної діяльності людей) та в ієрархічному аспекті (рівні абстрагування соціальної дійсності). Дослідник виділяв виробничу, суспільну, побутову, духовну та етнічну сфери (об'єктна диференціація), що вважав результатом наукового абстрагування, оскільки в дійсності усі сфери нероздільні у повсякденному бутті, яке характеризують як спосіб життя [5]. Розглядаючи соціальну організацію в аспекті ієрархічності закономірностей різних рівнів, В. Ф. Генінг виділяв: 1) біосоціальний та антропосоціальний рівні; 2) рівень організації

* Доповідь на XI Міжнародних Могилянських читаннях «Доля музейних зібрань / до 80-річчя Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника» (7-8 грудня 2006 р.).

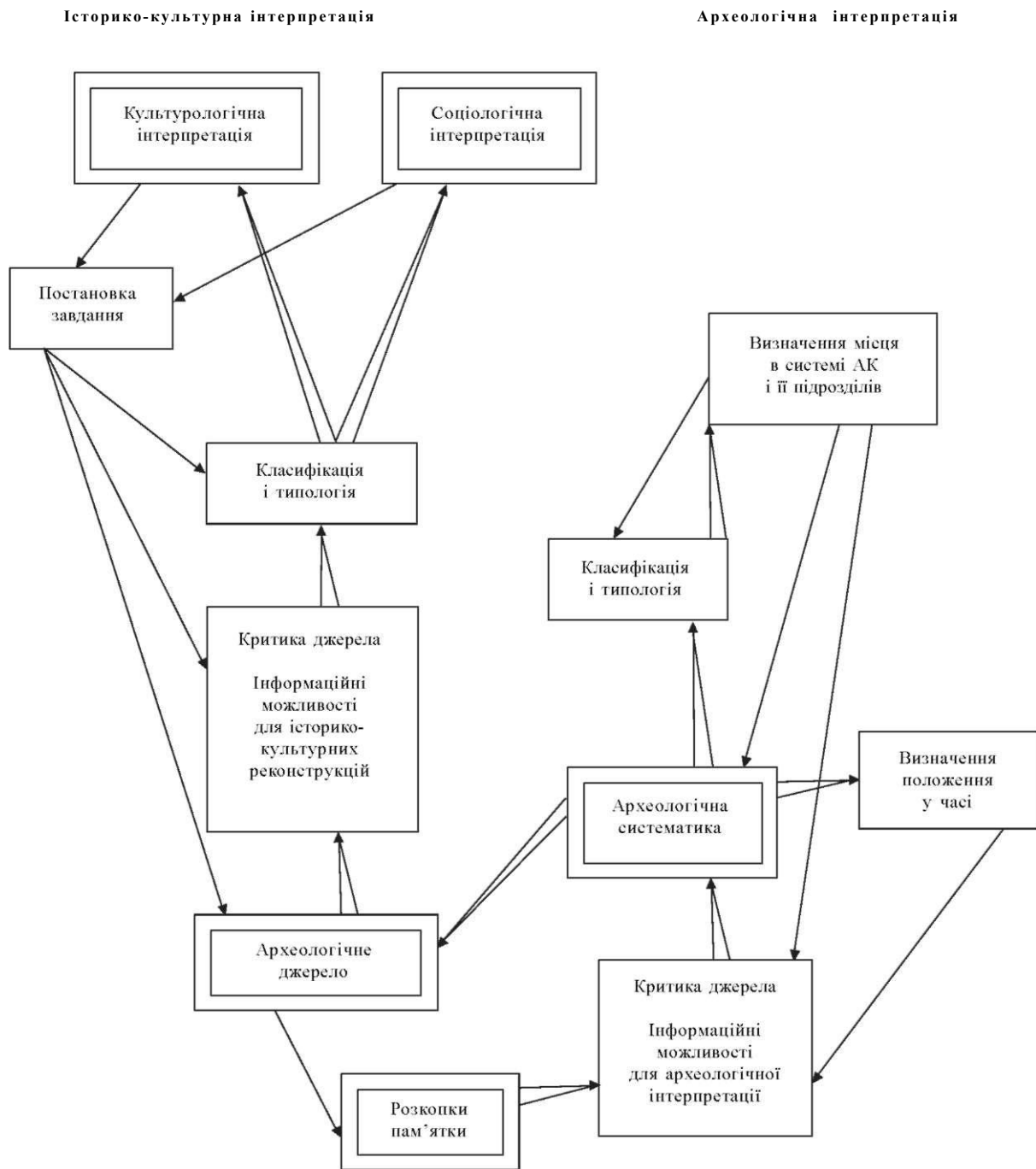

Схема 1. Процедура наукового аналізу в археології (за В. М. Массоном)

формацій; 3) рівень конкретно-історичних суспільств (рівень соціально-історичних організацій, рівень первинних соціальних колективів, рівень сім'ї та індивідів) [6]. Рівень первинних соціальних колективів і рівень сім'ї та індивідів автор називав рівнями способу життя.

Диференціація археологічного пізнання має, згідно з В. Ф. Генінгом, вихідну (джерелознавчий та орієнтаційний ступені), історичну (ступінь реконструкції способу життя, системно-історичний

ступінь) та соціологічну стадії [7]. Формування фактологічної бази археологічних досліджень - основне завдання джерелознавчого ступеня, який забезпечує логічні зв'язки між матеріальною категорією «археологічні пам'ятки» та ідеальною - «археологічні джерела», а завдання орієнтаційного ступеня - здійснити первинну просторово-часову орієнтацію артефакту. Щодо археологічних досліджень на рівні способу життя, то основний їхній зміст В. Ф. Генінг убачав

у реконструкції на основі археологічних фактів соціальної функції, а інколи й зовнішнього вигляду об'єктів, явищ, окремих актів та процесів життєдіяльності минулого в повсякденності її перебігу, що і становить зміст предметно-технологічних реконструкцій (статичного та динамічного типів). Мету системно-історичного рівня археологічних досліджень він визначав як узагальнення соціально-історичного розвитку окремих соціально-історичних організмів (СІО) - археологічних культур (АК) в рамках соціальних сфер, а соціологічного рівня - відтворення СІО - АК як цілісної структури. Остання стадія археологічного пізнання, на думку В. Ф. Генінга, має містити формаційно-стадійний аналіз соціальної структури.

Насамперед, необхідно зауважити, що сучасні науковці в поняття «спосіб життя», як правило, не включають спеціалізовану виробничу діяльність людини (хоч її характер істотно впливає на параметри способу життя). Лише деякі елементи матеріально-виробничої практики у вигляді домашнього господарства, устаткування житлового простору, забезпечення продуктами харчування, одягом та предметами повсякденного вжитку тощо частково відносять до способу життя як системи [8].

Аналізуючи операції інтерпретаційного рівня археологічного дослідження, запропоновані В. М. Массоном, В. Ф. Генінг вказував, що вилучення етнокультурних реконструкцій (етнічних зв'язків, побуту та способу життя) зі сфери соціології є, на його думку, незрозумілим [9]. На наш погляд, соціологія вивчає безпосередні форми об'єднання людей у стійкі колективи (соціуми, соціальні групи) та питання взаємодії між ними, а культурологія досліджує комплекс нормативно-регулятивних, ціннісно-змістових, знаково-комунікативних та соціально-відтворних механізмів і засобів, які забезпечували колективний характер форм життєдіяльності людей та процедуру передачі соціального досвіду між поколіннями [10]. Культурологічну і соціологічну реконструкції в археології відрізняють не складові елементи об'єкта археологічного пізнання, а, насамперед, специфічні підходи, методи та способи дослідження.

У межах кожної соціальної та гуманітарної науки можна виділити певне поле досліджень, які стосуються роботи екстраутилітарних, ціннісно-нормативних механізмів організації, регуляції та комунікації людей у відповідних сферах життєдіяльності, а також способів їх репродукування між поколіннями. Цей ракурс наукового узагальнення може бути названий культурологічним [11].

2. Деякі особливості культурологічного аналізу

Аналіз археологічних матеріалів у контексті культурологічного знання (враховуючи основні напрями досліджень фундаментальної культурології, а саме: соціальну культурологію, психологію культури та культурну семантику [12]) аж ніяк не може бути виключно історико-фактологічним, без теоретичного узагальнення та пошуків певних культурних універсалій, що об'єднують історичне розмаїття культур у культуру як категорію. Дослідження, що ґрунтуються на культурологічному підході передусім до ціннісно-нормативних механізмів організації, регуляції та комунікації людей у певних сферах життєдіяльності, так чи інакше інтегрують у собі теоретичні та історичні основи. Існує думка, що саме в цьому полягає іманентна специфіка власне культурологічного підходу до вивчення проблем людини і суспільства.

Описово-емпіричний характер притаманний початковому аналізу культури певного народу чи історичного періоду. При цьому використання різних аналітичних методів має на меті виявлення фактів для пояснення і досягнення теоретичного рівня. Як наголошує Г. Аванесова, на цьому етапі розробляється класифікаційна та описативна моделі пізнання культури, які передбачають опис культурних конфігурацій та культури як цілісності без виявлення каузальних та функціональних зв'язків між феноменами [13]. Компаративний (діахронний та синхронний) аналіз різних культур ґрунтується, насамперед, на методах філософії, логіки, соціології, мовознавства, психології, семіотики, історії та ін. На цьому етапі розробляються асоціативна та функціональна моделі культури [14]. За Г. Аванесовою, ще один етап культурологічного аналізу співвідносять з дослідженням основних специфічних рис культури, а інший - з виявленням та поясненням тих тенденцій та особливостей культури, які ніби суперечать її найважливішим парадигмам, але не є для них чужими (розробка системних та динамічних моделей пізнання культури) [15]. Подібні етапи виділяються й іншими науковцями [16].

Потрібно відрізнити аналіз культури в цілому та дослідження окремих явищ (процесів) культури, адже для культурологічного пояснення тих чи інших явищ (процесів) необхідно попередньо охарактеризувати саму культуру. А. Я. Флієром запропоновано рівні виділення об'єктів дослідження та наукового узагальнення результатів (1 - рівень вивчення найбільш загальних тенденцій розвитку культурних процесів; 2 - рівень вивчення культурних явищ та процесів, що мають

системний характер; 3 - рівень вивчення явищ та процесів, що усталено повторюються; 4 - рівень вивчення поодиноких явищ (об'єктів), які співвідносяться зі структурою фундаментального культурологічного знання [17].

Гуманітарні знання, зокрема й культурологічні, нині розглядаються через оптику різних напрямів, шкіл, методів тощо. Існує групування методів культурологічного аналізу в межах тих чи інших наукових напрямів (як домінуючі напрями виділяються еволюціоністський, психологічний, семіотичний, функціоналістський, соціологічний та ін. [18]). Дослідники наголошують, що в культурологічному пізнанні використовуються методи, які вирішують завдання комплексного рівня пізнання, що можуть поєднуватися з методами, взятими з інших концептуально-теоретичних парадигм [19].

Для вирішення конкретної проблеми дослідник мусить не лише використовувати сегменти будь-якого поля гуманітарного знання, користуватись різними методами, а й мати в собі дар фронесису (своєрідної інтуїції для орієнтації в тому, чим необхідно обмежитися для розв'язання тієї чи іншої конкретної проблеми).

Належність ученого до певної історіографічної традиції, як і його індивідуальність, неминуче відображаються на методах, що використовуються, і, як наслідок, - на отриманих результа-

тах [20]. Тут дається взнаки позиція «позазнаходження» дослідника [21]. Розуміння науковцем того, що він вивчає культуру, знаходячись поза нею, є альтернативою операції «вживання» в іншу культуру [22]. Вивчаючи зокрема давню культуру, дослідник відділений від предмета своїх спостережень, насамперед, часом, а крім того, належить до іншого ментального універсуму, з іншим історичним досвідом, з власною перспективою. Пізнання втілює в собі діалог культур: культури, до якої належить дослідник, та культури, яку він вивчає.

Культурологія спостерігає не тільки світ, культуру чи культурні артефакти, а й власне спостереження (спостереження другого порядку, тобто спостереження спостереження).

Неодноразово науковці наголошували (беручи до уваги формулювання М. Вебером методу культурології як єдності розуміння і пояснення), що вищим досягненням культурологічного аналізу є повнота розуміння, яка спирається на повноту пояснення [23].

Осмилення основних парадигм культурологічного пізнання для вирішення низки теоретичних і методологічних проблем археології та ширше використання культурологічного підходу, методів і способів дослідження є досить перспективним на сучасному етапі розвитку археологічних знань.

1. *Массон В. М.* Первые цивилизации.- Л.: Наука, ЛО, 1989.- С. 15-16; *Массон В. М.* Исторические реконструкции в археологии.- Фрунзе: Илим, 1990.- С. 12-13.
2. *Массон В. М.* Вивчення культурного процесу за археологічними матеріалами // *Археологія*.-1987.- Вип. 57.- С. 10-11; *Массон В. М.* Первые цивилизации.- Л.: Наука, ЛО, 1989.- С. 17-18; *Массон В. М.* Исторические реконструкции в археологии.- Фрунзе: Илим, 1990.- С. 17-23.
3. *Массон В. М.* Вивчення культурного процесу за археологічними матеріалами // *Археологія*.- 1987.- Вип. 57.- С. 11; *Массон В. М.* Первые цивилизации.- Л.: Наука, ЛО, 1989.- С. 18-19; *Массон В. М.* Исторические реконструкции в археологии.- Фрунзе: Илим, 1990.- С. 43.
4. Там само.- С. 54-71.
5. *Генинг В. Ф.* Структура системы археологического знания (К вопросу о методологическом анализе уровней знаний в археологии) // *Методологические и методические вопросы археологии*.- К.: Наук. думка, 1982.- С. 15-17; *Генинг В. Ф.* Археологическая культура - социально-исторический организм - центральная категория познания археологии (к разработке теории археологической культуры) // *Исследование социально-исторических проблем в археологии*.- К.: Наук. думка, 1987.- С. 23-24.
6. *Генинг В. Ф.* Структура системы археологического знания (К вопросу о методологическом анализе уровней знаний в археологии) // *Методологические и методические вопросы археологии*.- К.: Наук. думка, 1982.- С. 12-14; *Генинг В. Ф.* Археологическая культура - социально-исторический организм - центральная категория познания археологии (к разработке теории археологической культуры) // *Исследование социально-исторических проблем в археологии*.- К.: Наук. думка, 1987.- С. 26-28.
7. *Генинг В. Ф.* Структура системы археологического знания (К вопросу о методологическом анализе уровней знаний в археологии) // *Методологические и методические вопросы археологии*.- К.: Наук. думка, 1982.- С. 17-37; *Генинг В. Ф.* Археологическая культура - социально-исторический организм - центральная категория познания археологии (к разработке теории археологической культуры) // *Исследование социально-исторических проблем в археологии*.- К.: Наук. думка, 1987.- С. 29-31; *Генинг В. Ф., Генинг В. В.* Очерки философии социоархеологии. Проблема обоснования социоархеологических исследований в археологии.- К.: МСНИП «Теллус», 1992.- С. 137-141, 149-171; див. також: *Генинг В. Ф.* Проблема теоретизации научного знания в археологии // *Новые методы археологических исследований*. - К.: Наук. думка, 1982.- С. 19-21; *Генинг В. Ф.* Объект и предмет науки в археологии.- К.: Наук. думка, 1983.- С. 200-203; *Генинг В. Ф.* Структура археологического познания (проблемы социально-исторического исследования).- К.: Наук. думка, 1989.- С. 224-270.
8. *Флиер А. Я.* Культурология для культурологов: Учебное пособие для магистрантов и аспирантов, докторантов и соискателей, а также преподавателей культурологии.- М.: Академический Проект, 2000.- С. 245-247.
9. *Генинг В. Ф.* Структура археологического познания

- (проблемы социально-исторического исследования).- К.: Наук. думка, 1989.- С. 206.
10. Флиер А. Я. Вказ. праця.- С. 37-38.
 11. Там само.- С. 34-49.
 12. Там само.- С. 50-75.
 13. Аванесова Г. А. Методы культурологии // Культурология. XX век. Словарь. - СПб.: Университетская книга, 1997.- С. 281-282.
 14. Там само.- С. 282.
 15. Там само.
 16. Напр.: Розин В. М. Культурология: Учебник.- М.: ИНФА-М, ФОРУМ, 2002.- С. 204-206; Шевнюк О. Л. Культурология: Навч. посібник.- К.: Знання-Прес, 2004.- С. 29-30.
 17. Флиер А. Я. Вказ. праця.- С. 52-53.
 18. Напр.: Парохонський Б. О. Методологічні аспекти культурології // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Магістеріум.- Вип. 5. Культурологія.- К.: Стилос, 2000.- С. 5-7; Розин В. М. Вказ. праця.- С. 57-89; Культурология: Навч. посібник. - К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003.- С. 5-23; Шевнюк О. Л. Вказ. праця. - С. 31-41.
 19. Аванесова Г. А. Вказ. праця.- С. 282.
 20. Гуревич А. Я. Избранные труды: В 4 т.- Т. 2. Средневековый мир.- М.- СПб.: Университетская книга, 1999.- С. 7-8.
 21. Напр.: Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества.- М.: Искусство, 1986.- С. 381-393.
 22. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства.- М.: Искусство, 1990.- С. 7-8.
 23. Напр.: Шевнюк О. Л. Вказ. праця.- С. 29-30.

O. Bondareis

THE SPECIAL FEATURES OF CULTUROLOGICAL ANALYSIS OF ARCHAEOLOGICAL MATERIALS

Taking into consideration achievements of other scope of cognition the creative review of theoretical principles of archaeology acquire more actuality. The author of the article emphasizes on importance use of culturological approach, methods and ways of research on modern stage of development of archaeological knowledge.